

Δίκαιο-αντηχείο: Έμφυλες ταξινομίες, σεξιστικές ιστορίες, ετεροκανονικές οικονομίες

Αθηνά Παπαναγιώτου

Η σημερινή συζήτηση και αυτό το πέρασμα που την απασχολεί, από τον «δρόμο στον νόμο», διατρέχεται από ένα κρίσιμο ερώτημα: Γιατί η ανθρωποκτονία, όπως, για παράδειγμα, αυτή περιγράφεται στα άρθρα 299 και 302 ΠΚ, δεν είναι σε θέση να καλύψει το αίτημα που εκφράζεται πολιτικό πρόταγμαθέσπισης ενός ιδιώνυμου εγκλήματος για εκείνες τις περιπτώσεις οπότε η αφαίρεση της ζωής διαθέτει σεξιστικά κίνητρα. Με άλλες λέξεις, για ποιο λόγο η δολοφονία του «οικουμενικού ανθρώπου» αδυνατεί να προστατεύσει γυναίκες, θηλυκότητες, έκκεντρες αρρενωπότητες ή έμφυλους τρόπους που εκφεύγουν από το δίπολο άντρας/γυναίκα και οι οποίες δολοφονούνται ως τέτοιες; Επιπρόσθετα τι σημαίνει «δολοφονούνται ως τέτοιες» και πώς μια τέτοια σημασία συμπεριλαμβάνεται σε ένα ποινικό αδίκημα; Προτείνω πως οι απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα βρίσκονται διάσπαρτες στην έννομη τάξη και το υποκείμενο δικαίου το οποίο συγκροτείται στο οποίο αναφέρεται ο νόμος. Θα επιχειρήσω, σύντομα, μέσα από την αναφορά σε τρία δικαιικά παραδείγματα, που δεν ανήκουν στο ποινικό δίκαιο και περιλαμβάνουν μια υπολειπόμενη διάταξη, μια αμήχανη συμπερίληψη και μια απόρριψη πρότασης συνταγματικής αναθεώρησης να συμβάλλω σε αυτές τις απαντήσεις.

Ο ελληνικός αστικός κώδικας περιλαμβάνει και κωδικοποιεί τις διατάξεις που ρυθμίζουν τις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών. Μέρη του μεταξύ άλλων αποτελούν οι διατάξεις του οικογενειακού και του κληρονομικού δικαίου. Θεσπίστηκε το 1946 και από τότε έχουν τροποποιηθεί σε διαφορετικές περιόδους κάποιες διατάξεις του με εμβληματική για το φεμινιστικό κίνημα τη μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου το 1983. Παρά τις μεταρρυθμίσεις, ο κώδικας συνεχίζει και διατηρεί, σύμφωνα με τη νομολογία και τη θεωρία, τη συστηματική συνοχή και τις βασικές αρχές από τις οποίες προκύπτει η ερμηνευτική του τελολογία (το πνεύμα του, η ratio με βάση την οποία ερμηνεύεται και εφαρμόζεται). Σύμφωνα με το άρθρο 1757 του Αστικού Κώδικα, με τίτλο *Διαθήκη αυτού που βρίσκεται σε αποκλεισμό* [το παραθέτω εν συντομία]: *Όποιος διαμένει σε τόπο, που εξαιτίας επιδημίας ή άλλων έκτακτων περιστάσεων είναι αποκλεισμένος με τέτοιο τρόπο,*

ώστε να είναι αδύνατη η σύνταξη διαθήκης [...] μπορεί να συντάξει διαθήκη ενώπιον συμβολαιογράφου, ειρηνοδίκη, δημάρχου, διευθυντή νοσοκομείου [...].

Και συνεχίζει η θεσπισμένη το 1946 και ακόμα ισχύουσα διάταξη,

Σ' αυτή τη διαθήκη μπορούν να είναι μάρτυρες και γυναίκες , ακόμη και ανήλικοι, που έχουν όμως συμπληρώσει το δέκατο έκτο έτος.

Στην περίπτωση του άρθρου 1757 ΑΚ διαβάζουμε τα απομεινάρια της ταύτισης του πολίτη με τον άντρα ιδιοκτήτη. Ο νόμος εδώ θα μπορούσε να κατανοηθεί, τουλάχιστον, ως ένας θεσμός ο οποίος δεν θέτει ως προτεραιότητα του να απαλείψει ρυθμίσεις που θυμίζουν πως σε ένα όχι πολύ μακρινό παρελθόν οι γυναίκες δεν θεωρούνταν ικανές και αξιόπιστες ως δικαιοπρακτούσες.

Το δεύτερο παράδειγμα αναφέρεται στον νόμο 4491/2017, ένα σημαντικό πρόσφατο νομοθέτημα, με το οποίο η ελληνική έννομη τάξη έδωσε τη δυνατότητα, για παράδειγμα σε μια τρανς γυναίκα, να αναγνωριστεί από την πολιτεία σε συμφωνία με την ταυτότητα φύλου της. Ωστόσο, ένας τρανς άνθρωπος εξακολουθεί να είναι ένα υποκείμενο του οποίου η υλική πραγματικότητα παραμένει για την πολιτεία αδιανόητη. Για παράδειγμα, δεδομένου ότι στην Ελλάδα η υγειονομική περίθαλψη καθίσταται δυνατή μέσα από έναν αριθμό κοινωνικής ασφάλισης (ΑΜΚΑ) που αξιοποιεί το έμφυλο δίπολο ως φίλτρο πρόσβασης σε ή αποκλεισμού από διαγνωστικές εξετάσεις και θεραπείες, τα τρανς άτομα αποκλείονται από την υγειονομική φροντίδα που έχουν ανάγκη και η οποία δεν μπορεί να κωδικοποιηθεί ικανοποιητικά από το έμφυλο δίπολο. Αυτές οι ασυνέπειες αναδεικνύουν την αμφίθυμη θέση στην οποία βρίσκεται ο νόμος, όταν αναγνωρίζει έμφυλα υποκείμενα των οποίων παραγνωρίζει εξώφθαλμα τις ενσώματες εμπειρίες. Σε περιπτώσεις σαν και αυτές, (θα προσέθετα εδώ ζητήματα όπως η δυνατότητα τεκνοθεσίας των ομόφυλων συντρόφων) ο νόμος, αν και το αναδιατυπώνει, εξακολουθεί να αντηχεί το ιδίωμα της ετεροκανονικότητας.

Σαν τελευταίο παράδειγμα θυμίζω σύντομα μια πρόταση συνταγματικής αναθεώρησης που δεν τελεσφόρησε. Η πρόταση για την προσθήκη του «*φύλου, της ταυτότητας φύλου και του σεξουαλικού προσανατολισμού*», ως επιπλέον λόγων διάκρισης, στο άρθρο 5 § 2 του Συντάγματος: «Όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη

προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων [...]» επεδίωξε να διεκδικήσει έναν θεσμικά ασφαλή, συνταγματικά κατοχυρωμένο, χώρο για άτομα που βρίσκονται συστηματικά εκτεθειμένα στον σεξισμό. Σύμφωνα με την επικρατούσα τελικά θέση της Αναθεωρητικής Βουλής η ειδική μνεία του φύλου, της ταυτότητας φύλου και του σεξουαλικού προσανατολισμού θα αποτελούσε, έναν πλεονασμό, μία άνευ πρακτικής αξίας ρητορεία, στον βαθμό που η διατύπωση του άρθρου 5 Σ-«Όλοι όσοι βρίσκονται στην *Ελληνική Επικράτεια*»- διασφαλίζει την οικομενικότητα της προστασίας.

Πιστεύω πως υπάρχει μια κρίσιμη σχέση μεταξύ των παραπάνω παραδειγμάτων και της αδυναμίας του ποινικού αδικήματος της ανθρωποκτονίας να γίνει εργαλείο απόδοσης δικαιοσύνης σε περιπτώσεις έμφυλης βίας. Προτείνω να φανταστούμε το θετικό δίκαιο σαν ένα *αντηχείο*, έναν μηχανισμό, ο οποίος αναπαράγει και την ίδια στιγμή, λόγω ακριβώς του θεσμικού του ρόλου, ενισχύει, οργανώνει και υπόσχεται να αναπαράγει πολλές φορές στο μέλλον έμφυλες κανονιστικές επιτελέσεις. Οι αναγνωρίσιμες θέσεις στο πλαίσιο του είναι πολύ συγκεκριμένες και περιλαμβάνουν κατά κανόνα αρρενωπά υποκείμενα δικαίου, θηλυκά γένη να εμφανίζονται αποκλειστικά με τη μορφή μητέρων, συζύγων, αναπαραγωγικών σωμάτων ή «ίσων με τους Έλληνες Ελληνίδων», πυρηνικές οικογένειες ετεροφυλόφιλων συντρόφων. Αυτές οι ταξινομίες δεν είναι επινοημένες *ex nihilo* από το δίκαιο, ούτε όμως καθρεφτίζουν πιστά την κοινωνική πραγματικότητα, δεν προηγούνται δηλαδή ακριβώς, ούτε ακριβώς έπονται του θετικού δικαίου. Ο νόμος παραμένει αμφίθυμος ή αδύναμος απέναντι σε έκκεντρες έμφυλες σημασίες, ακριβώς επειδή είναι και στον βαθμό που παραμένουν έκκεντρες. Ηερμηνευτική του σαφήνεια και η ρυθμιστική του αποτελεσματικότητα εξαρτάται ιδιαίτερα από τη σχέση που διατηρεί με προνομιακές έμφυλες νοσηματοδοτήσεις.

Στα παραδείγματα αυτά, ο νόμος εμφανίζεται να μην φροντίζει επιμελώς να απαλείψει την πατριαρχική ιστορία του, να μην ενδιαφέρεται θερμά να συμπεριλάβει διαφορετικές οικογένειες και να αρνείται να κατανοήσει ουσιαστικά έμφυλες θέσεις που δεν ικανοποιούν το δίπολο άνδρας/γυναίκα. Επιπρόσθετα, αρνείται να αποτυπώσει στο Σύνταγμα συλλογικούς αγώνες που θα ήταν σε θέση να εγγράψουν στην έννομη τάξη μια αγωνιστική ιστορία ενάντια στον σεξισμό. Με άλλες λέξεις, οι ισχύουσες ποινικές διατάξεις αδυνατούν να προστατεύσουν σώματα που δεν ανήκουν σε προνομιακές κατηγορίες και

δεν καλύπτονται από την «καθολική» φιγούρα και γραμματική του αρσενικού γένους, την οποία κατά κανόνα αντηχεί ο νόμος. Το αίτημα αναγνώρισης της γυναικοκτονίας ως ιδιώνυμου εγκλήματος δεν επιχειρεί, κατά την άποψη μου, μόνο την προσθήκη στο δίκαιο μιας τυπολογίας που θα διευκολύνει την απόδοση δικαιοσύνης σε περιπτώσεις έμφυλης βίας· υπόθεση καθόλου αμελητέα επιπρόσθετα, το αίτημα προβληματοποιεί μια «οικουμενικότητα» που φαίνεται να είναι εξαιρετικά μεροληπτική. Αυτή ακριβώς η προβληματοποίηση μπορεί, πιστεύω, να κινητοποιήσει την απόκριση μας σε μια σειρά κρίσιμα ερωτήματα όπως: τι σημαίνει μια γυναίκα να φονεύεται ως τέτοια και με ποια εργαλεία και μέσα από ποιες θεσμικές διαδικασίες και εγγυήσεις θα είναι ένας τέτοιος ισχυρισμός θεμελιωμένος και αποδείξιμος; Πώς συμπεριλαμβάνουμε στο αίτημα αναγνώρισης της γυναικοκτονίας περιπτώσεις όπως η εξόντωση του Βαγγέλη Γιακουμάκη και η δολοφονία του Ζακ Κωστόπουλου; Γιατί αδυνατεί η τυπολογία της υποκειμενικής υπόστασης ενός εγκλήματος (οι έννοιες δηλαδή της πρόθεσης, του δόλου, του ενδεχόμενου δόλου ή της αμέλειας) ή της αιτιώδους συνάφειας να προστατεύσει συντρόφους από νόμιμους κατόχους όπλων, υπηρεσιακών και μη; Επιπλέον, πώς αποτυπώνεται στο γράμμα μιας ρύθμισης του ποινικού δικαίου το σεξιστικό περιβάλλον, οι διαθέσεις, οι προκαταλήψεις, τα αισθήματα και οι έμφυλοι ρόλοι, όροι και συνθήκες εντός των οποίων λαμβάνει χώρα μια δολοφονία, μια κακοποίηση, μια εξόντωση;

Κλείνοντας και επιστρέφοντας στο πέρασμα -από τον δρόμο στον νόμο- το οποίο απασχολεί τη σημερινή εκδήλωση, νομίζω πως αν κατανοήσουμε τον νόμο ως έναν θεσμικό μηχανισμό που αντηχεί αναγνωρίσιμες και ενισχυμένες πολιτισμικές σημασίες, θα αντιληφθούμε πως δεν υπάρχει τελεσίδικο πέρασμα από τον δρόμο στον νόμο. Και ότι θα πρέπει μάλλον να έχουμε μάθει ήδη καλά, πως το να επενδύσουμε αποκλειστικά σε μια τέτοια μονόδρομη μετάβαση-ανάθεση στον νόμο- είναι μια χειρονομία που δεν εγγυάται καμία ασφάλεια για όσες θεωρούνται ότι περισσεύουν, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η γυναικοκτονία ως εννοιολόγηση και ποινικό αδίκημα δεν θα εξέθετε το θετικό δίκαιο σε διαφορετικές ιστορίες, ενισχύοντας τη θέση των γυναικών θυμάτων έμφυλης βίας, βοηθώντας να ακουστούν και άλλες, ακόμα λιγότερο, αναγνωρίσιμες θέσεις και -πολύ κρίσιμα- εκθέτοντας τις αδυναμίες ενός ανδροκεντρικού και ετεροκανονικού νόμου.